

Нестеренко А. С.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВИЗНАЧЕННЯ «ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ» ТА ЇЇ СТРУКТУРНИЙ СКЛАД

Анотація. У статті йдеться про фінансові відносини в суспільстві, які структуровані у фінансову систему країни, що представляє собою сукупність різних сфер і ланок фінансових відносин, в процесі яких утворюються і використовуються фонди грошових коштів.

Ключові слова: фінансова система, фінанси, система, публічні фінанси, інститути фінансової системи, елементи фінансової системи.

Вступ. Створення досконалої фінансової системи держави – одна з основних умов функціонування її економіки. Побудова раціональної та ефективної фінансової системи є досить складним завданням, реалізація якого потребує тривалого часу. Досвід показує, що становлення фінансових систем розвинених країн відбувалося протягом 50-100 років [1, с. 10], процеси їх удосконалення тривають і нині.

Поняття «фінансова система» саме по собі динамічне. Його зміст змінювався і уточнювався в зв'язку зі зміною суспільного ладу держави, а також відповідно до розвитку фінансової науки.

В даний час всі фінансові відносини в суспільстві структуровані у фінансову систему, яка являє собою «сукупність різних сфер і ланок фінансових відносин, в процесі яких утворюються і використовуються фонди грошових коштів» [2, с. 77].

Саме структура сучасної фінансової системи країни є основою для структурування системи українського фінансового права, а також системи фінансового законодавства. У зв'язку з цим питання про диференціацію сфер і ланок фінансової системи має важливе значення як у теоретичному, так і в нормотворчому та правозастосовному аспектах.

Мета статті. Необхідність застосування державою різних економічних важелів при управлінні суспільством зумовила потребу у вивченні і активному обговоренні у фінансово-економічній і правовій літературі змісту таких економічних категорій, як фінанси і фінансова система.

Трансформація фінансової системи України шляхом поглиблення ринкових основ функціонування економіки вимагає дослідження суті та структури фінансової системи нашої держави.

Аналіз досліджень та публікацій. Теорії фінансів і проблемам окремих складових фінансової системи приділялося і приділяється багато уваги з боку зарубіжних та вітчизняних вчених: О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, В. М. Опарін, В. С. Загорський, Є. Д. Соколова, Н. І. Хімичева, А. Т. Ковальчук, С. Я. Боринець та ін. Разом із тим проблематика фінансової системи у вітчизняній економічній та правовій науках ще недостатньо досліджена.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж почати розмову про фінансову систему та її структуру, необхідно

з'ясувати, що ми розуміємо під системою взагалі, і які саме складові цієї системи. Отже, спочатку необхідно визначити поняття «система», котре має якнайточніше відповідати сутності окресленої проблеми.

Філософи так визначають систему: це щось ціле, в рамках якого гармонійно і взаємопов'язано розташувалися частини цього цілого. Система може складатися мінімум з двох частин (елементів), це її межа. Система починається тоді, коли вона об'єднує частини (елементи), які при взаємодії утворюють певну цілісність, і в такій якості дають відповідний ефект [13, с. 14].

Початкове поняття «система» має безліч значень, відтінків. У словнику російської мови Ожегова під системою розуміється і «форма організації чого-небудь», і «сукупність організацій, однорідних за своїми завданнями, або установ, організаційно об'єднаних в одне ціле», і «форма суспільного устрою» і т.д.

Центральною концепцією теорії систем, системного аналізу, кібернетики, всієї системології є поняття складної системи, яке має бути чітко сформульоване й визначене. На сьогодні існує багато тлумачень поняття «система», найпоширеніші з яких наводяться, наприклад, у підручнику «Системологія на транспорті» [17]:

- цілісна безліч об'єктів, пов'язаних між собою взаємними відносинами;
- порядок, згідно з яким розташовується група понять для утворення єдиного цілого;
- сукупність взаємозалежних, певним чином організованих і взаємодіючих елементів;
- організована безліч структурних елементів, що взаємопов'язані та виконують певні функції;
- комплекс вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія і взаємини набувають характеру взаємоспрямування компонентів на одержання фіксованого корисного результату;
- сукупність взаємозалежних елементів, що відособлена від середовища та взаємодіє з ним як одне ціле.

Згідно з визначенням А. Шияна, системою називається сукупність деяких цілком конкретних одиниць – елементів, які перебувають у певних відношеннях і зв'язках між собою, завдяки чому вони становлять певну неподільність, унітарність, цілісність. Елементи системи об'єднані спільним функціонуванням, середовищем, у рамках якого вони під дією системних взаємозв'язків частково втрачають свої індивідуальні властивості та здобувають спеціалізацію [17].

Узагальнюючи думки таких авторів, як М.М. Зацеркляний, О.Ф. Мельников, О.Д. Шарапов, Л.Л. Терехов, С.П. Сіднев [4], котрі дають найповніші переліки властивостей складних систем, ми вважаємо, що кожній з них притаманні такі властивості:

– емерджентність (цілісність) – наявність у системи таких властивостей, які не притаманні жодному зі складових елементів, взятому окремо поза системою;

– інтегративність – існування в межах системи системоутворюючих і системозберігаючих факторів, для яких важливі об'єднання та зв'язаність елементів, що посилює їх цілісність;

– комунікативність – наявність у системи великої кількості комунікацій із зовнішнім середовищем, що є складним утворенням (надсистемою), яке задає системі вимоги й обмеження;

– ієрархічність – прояв закономірності на кожному рівні ієрархії, тобто підпорядковане розташування елементів від вищого до нижчого.

Основні складові системи, на думку В.О. Макаренка, І.О. Прищепчука, слід розташувати за ієрархією: система – підсистема – компонент – елемент, та визначити таким чином: складна система – це певна кількість підсистем із характеристичними властивостями, що взаємопов'язані і взаємодіють, утворюють цілісність та виконують певні функції з реалізації мети.

Підсистема – цілісне утворення у складі певної системи, або система в системі вищого порядку (надсистемі).

Компонент – це частина підсистеми, що виділяється за певними ознаками (спільністю властивостей елементів або їх формою), це взаємодіючі структури, які підпорядковуються тим самим законам, що й уся система.

Елемент – першооснова, неподільна в умовах даної системи, з якої складаються інші її частини. Тобто елемент (елементарний) означає кінцевий, неподільний, останній.

Будь-яка система є складовою іншої системи й одночасно складається з певної кількості підсистем, що також можуть мати складну структуру. Наприклад, рівень світового господарства – міжнародні фінанси, рівень макроекономіки – державні фінанси, рівень мікроекономіки – фінанси суб'єктів господарювання, разом із тим воно функціонує в більшій системі – економічному, соціально-політичному й технічному середовищах [6, с. 35].

Фінансова система, як і будь-яка інша система, є не простим набором окремих елементів, а сукупністю взаємозв'язаних елементів, що мають однорідні ознаки.

Стосовно фінансової системи слід зауважити, що більшість українських науковців визначають її за внутрішньою будовою та за організаційною структурою. За першою ознакою це сукупність відносно відокремлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів; за другою – сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками [7, с. 44].

Внутрішня структура фінансової системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин і є загальною для всіх країн. Вона складається зі сфер і ланок. Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин, а ланка – їх відособлену частину.

Багатоланковість фінансової системи сприяє більшій її гнучкості та ефективності.

Поряд з розглядом фінансової системи як різних сфер фінансових відносин її можна представити в інституційній формі – як інфраструктуру різних фінансових інститутів, що здійснюють фінансові операції і одночасно є суб'єктами та об'єктами управління фінансами.

В науці фінансового права під елементом (частиною) фінансової системи розуміють фінансово-правовий інститут, що має матеріальний (предметний) зміст, взаємопов'язаний із внутрішньою та зовнішньою його формами. Як будь-який інститут права, фінансово-правовий інститут становить систему взаємопов'язаних норм, що регулюють відносно самостійну сукупність суспільних відносин у сфері фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування. Кожен такий інститут характеризується правовими, економічними властивостями, а деякі з них (наприклад, бюджетна система) – і політичними якостями. Будь-який інститут фінансової системи виконує певну функцію: або фонду грошових коштів (такими є бюджети всіх рівнів, фінанси підприємств), або методу, що сприяє нормальній роботі фінансової системи держави (такою є грошова система), або мобілізації грошових коштів до відповідних фондів держави (такою є податкова система) [13, с. 35-37].

Інститути фінансової системи володіють загальними властивостями фінансів як економічної категорії, але в силу своїх особливостей по-різному впливають на соціально-економічні процеси, разом з тим взаємодіючи між собою.

Кожен з інститутів фінансової системи концентрує специфічні фінансові відносини, за допомогою яких утворюються і використовуються відповідні види грошових фондів (доходів) з метою задоволення різних за своїм змістом і масштабами суспільних потреб.

Кожен з інститутів фінансової системи держави є фінансово-правовим інститутом, функціонуючим на суворо правовій основі. Нормативні акти, що містять норми фінансового права і формують фінансову систему України, об'єднуються в самостійне, юридично своєрідний підрозділ національного права – фінансове право.

У будь-якій фінансовій системі держави входять до її складу інститути, які виконують не зовсім однакову роль з політичної та економічної точок зору. Є інститути базові, без яких фінансова система держави може різко сповільнити свій хід і навіть зовсім не працювати, що призведе до кризи держави. До таких інститутів відносяться грошова система, податкова система, бюджетна система, банківська система. У періоди суспільних смут, тобто тривалих структурних криз держави, зазначені інститути функціонують вкрай погано, в свою чергу дестабілізуючи обстановку в державі і штовхаючи його до падіння. Таким був період російської історії з лютого по жовтень 1917 при випадінні з фінансової системи держави інших елементів хід системи сповільнюється, проте держава може більш-менш успішно функціонувати. Наприклад, банківський кредит в СРСР мав нікчемне значення, але від цього страждає не стільки держава, скільки суспільство, громадяни, які не могли скористатися кредитом для вирішення своїх матеріальних проблем. У цілому всі інститути фінансової системи при їх правильному налаштуванні сприяють посиленню економічної потужності держави і економічному процвітанню суспільства [13, с. 34].

В даний час фінансова система Російської Федерації, відповідно до думки більшості вчених, включає в себе (з деякими варіаціями) наступні відносно самостійні сфери і ланки:

– Централізовані фінанси: бюджетні фонди; державні позабюджетні фонди; державний і муніципальний кредит [14, с. 30];

– Децентралізовані фінанси: фінанси підприємств і організацій; фінанси домашніх господарств [2, с. 77; 15, с. 29; 16, с. 105].

З точки зору фінансово-правового регулювання, фінансова система України – це, по-перше, сукупність фінансово-правових інститутів, кожен із яких сприяє утворенню публічних фондів коштів, перерозподілу та використанню їх ресурсів або безпосередньо виконанню функції фондів грошових коштів; по-друге, сукупність відносин, що супроводжують публічну фінансову діяльність [9, с. 29].

Фінансову систему України, на думку О.П. Орлюк, утворюють такі ланки:

1. Публічні державні та муніципальні фінанси. Включають централізовані та децентралізовані фонди: 1) Публічні централізовані фонди – Державний бюджет України та місцеві бюджети. 2) Публічні позабюджетні централізовані фонди – фонди соціального призначення (Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання України, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального захисту інвалідів), фонд національної системи страхування вкладів (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб). 3) Державний і муніципальний кредити. 4) Державне обов'язкове особисте і майнове страхування. 5) Фонди державних (муніципальних) фінансових установ, у тому числі банків. 6) Децентралізовані державні та муніципальні фонди (створюються державними та комунальними підприємствами, яким було передано державне та комунальне майно).

2. Фінанси суб'єктів господарювання: 1) Фонди підприємницьких товариств. 2) Фонди непідприємницьких товариств [3, с. 21-23].

Різні автори розглядали фінансову систему як «форму організації», як сукупність ряду установ та ринків, що надають свої послуги фірмам, громадянам, а також урядам, сукупність різних сфер фінансових відносин, в процесі яких утворюються і використовуються фонди грошових коштів, та інші недержавні пенсійні фонди, фінансово-промислові групи та ін.

Однак визначення фінансової системи як сукупності «сфер фінансових відносин», «установ та ринків» не цілком коректні, так як заявлені сукупності не відповідають обов'язковим вимогам, пред'явленим до системи, а саме – «однорідності за своїми завданнями і організаційно об'єднаних в одне ціле».

Чернецов С.А. вважає, що фінансова система як форма організації грошових відносин може бути підрозділена на три взаємопов'язані підсистеми, що забезпечують формування і використання фінансових ресурсів, відповідно: а) у господарюючих суб'єктів; б) у населення, в) у держави і органів місцевого самоврядування [18, с. 122-123].

У кожній з виділених підсистем використовуються специфічні форми і методи утворення і використання фінансових ресурсів; кожна з них має власне функціональне призначення і відповідний фінансовий механізм, орієнтований на досягнення власних цілей кожного з суб'єктів економічних відносин.

Існуючі відмінності, як у функціональному призначенні зазначених підсистем, так і в методах, способах фор-

мування та використання фінансових ресурсів, роблять доцільним виділення відокремлених систем фінансових відносин: 1) фінанси організацій (господарюючих суб'єктів); 2) публічні фінанси (державні і муніципальні фінанси); 3) фінанси домашніх господарств (домогосподарств)¹.

В цілому державні та муніципальні фінанси є важливою сферою фінансової системи країни, покликаної забезпечувати державу і органи місцевого самоврядування грошовими коштами, необхідними їм для виконання економічних, соціальних і політичних функцій.

У фінансовій системі країни централізовані фінанси представлені бюджетною системою, а також державними і муніципальним кредитом [18, с. 126].

Понад двадцять років тому професор С.Д. Ципкин, розглядаючи структуру фінансової системи СРСР, зробив спробу розробити своєрідну ієрархію ланок (інститутів) фінансової системи, вказавши найбільш значущі, і розставив фінансово-правові інститути в певному порядку (відповідно до їх значимості). Автором була запропонована наступна ієрархічна структура інститутів фінансової системи СРСР: 1) державний бюджет (бюджетне право); 2) фінанси соціалістичних підприємств, організацій галузей народного господарства; 3) державне майнове і особисте страхування; 4) державне соціальне страхування; 5) кредит (банківський і державний) [19, с. 36].

Дотримуючись традиційного для фінансового права розуміння фінансової системи, погодимося з необхідністю формування її ланок за принципом, змішуючи у собі: по-перше, участь держави або уповноваженого ним суб'єкта, або, по-друге, публічний характер відносин з формування, розподілу та використання відповідних фондів (як централізованих, так і децентралізованих) [5, с. 10].

За останні десятиліття відбулися істотні зміни, які торкнулися як складу фінансової системи (з'явилися нові інститути), так і змісту ланок, що увійшли до неї, їх внутрішньої побудови, взаємодії між собою. Так само не можна не брати до уваги вплив зарубіжної практики по створенню фондів грошових коштів, зокрема створення різних позабюджетних фондів. Скасована державна монополія на майнове і особисте страхування, на банківський кредит. Фінансова система придбала риси, властиві ринковим відносинам в економіці, сформовані фінансові інститути на рівні місцевого самоврядування. Разом з тим фінансовій системі України властиві риси, які відображають економічні і політичні умови, традиції і пріоритети, що склалися в країні.

Висновки. На наш погляд, сучасна фінансова система – єдина, характеризується цілісністю складових її сфер і ланок, їх взаємозалежністю і взаємообумовленістю комплексу фінансових інститутів і відповідних їм правовідносин, уповноваженого суб'єкта, процедур здійснення фінансової діяльності, функціонування якого регулюється нормами права, що встановлюють юридичні засоби формування, розподілу та організації використання публічних грошових фондів.

Таким чином, до складу фінансової системи входять самостійні сфери:

– *публічні фінанси* (публічні фінанси є досить складною соціально-економічною структурою, покликаною обслуговувати інтереси держави і всього суспільства);

¹Поняття «домохозяйство» подразумевает совместно проживающих людей, ведущих общее хозяйство.

– *фінанси суб'єктів господарювання* (відображає рух грошових потоків підприємств);
 – *міжнародні фінанси* (відображає перерозподільчі відносини та централізацію ресурсів на світовому рівні);
 – *фінансовий ринок* (ця сфера охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару).

Які, в свою чергу, містять наступні ланки:

– *публічні фінанси: державні та місцеві фінанси;*
 – *фінанси суб'єктів господарювання залежно від форми організації фінансової діяльності можна виділити фінанси підприємств та фінанси домогосподарств;*
 – *міжнародні фінанси: фінанси міжнародних організацій, та міжнародні фінансові інститути;*
 – *фінансовий ринок: фондовий ринок та грошовий ринок.*

А саме ланки фінансової системи містять елементи – інститути. А саме:

державні фінанси: державний бюджет, державні позабюджетні фонди, державний кредит, державне страхування.

Місцеві фінанси: місцевий бюджет, муніципальний кредит.

Фінанси підприємств (фінанси комерційних підприємств, фінанси некомерційних підприємств, фінанси фінансових посередників).

Фінанси домогосподарств (являють собою сукупність економічних відносин, що складаються з приводу формування та використання сімейних бюджетів(населення)).

Фінанси міжнародних організацій (під міжнародною фінансовою організацією розуміється така організація, яка наділена її учасниками компетенцією здійснювати діяльність у валютно-фінансовій сфері, в тій або іншій мірі задіяна у функціонуванні міжнародної фінансової системи).

Міжнародні фінансові інститути (є своєрідною надбудою над сукупністю національних фінансових систем. Вони характеризують зародження єдиної фінансової системи світового співтовариства. Нині ці інституції виконують здебільшого функції надання фінансової допомоги у формі кредитів тим країнам, що її потребують).

Фондовий ринок (в основі якого лежить ринок цінних паперів).

Грошовий ринок (ринок банківських позик, або ринок позикових капіталів).

Але кожен рівень фінансової системи має певну самостійність, приймає і здійснює свої рішення. Разом з тим важливо, щоб ці рішення були певною мірою впорядковані, узгоджені один з одним, переслідували б якусь загальну для всієї країни ціль. Це досягається проведенням певної фінансової політики.

Література:

1. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит: Навчально-методичний посібник. – 2-е вид., перераб. і доп. – К.:ЦУЛ, 2002. – С. 10.
2. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Финансы. Денежное обращение. Кредит.М., 2000. С. 77.
3. Воронова Л.К. Финансовое право України: підручник /Л.К.Воронова. – К.: Прецедент; Моя книга, 2007. – С. 21-23.

4. Зацеркляний М.М., Мельников О.Ф. Основы економічної кібернетики: Навч. Посіб. – Чернівці: ТОВ «Вид-во «Наша книга», 2008. – 392 с.
5. Кошель Д.Е. Финансовый рынок и новый взгляд на базисные финансово-правовые категории // Финансовое право № 6, 2010. С. 7-13.
6. Макаренко В.О., Прищепчук І.О. Побудова моделі фінансової системи України на основі системного підходу // Фінанси України, 2010 – № 5. – С. 31-38.
7. Науменкова С.В., Міщенко С.В. Сучасна модель фінансової системи: порівняльний аналіз основних підходів // Фінанси України. – 2006. – № 6. – С. 44-56.
8. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Моногр. – 2-ге вид., К.: КНЕУ, 2006. – 240 с.
9. Орлюк О.П. Финансовое право. Академічний курс: підручник / О.П.Орлюк. – К.: Юрінком. Інтер. 2010. – 808 с.
10. Системний аналіз: Навч. Посіб. / О.Д. Шарапов, Л.Л. Терехов, С.П. Сіднев. – К.: Вища шк., 1993. – 303 с.
11. Соколова Э.Д. Правовые основы финансовой системы России / Э.Д.Соколова; отв. Ред. Е.Ю.Грачева. – М.: ИД «Юриспруденция», 2006. – 112 с.
12. Финансовое право: учебник / отв. Ред. Н.И.Химичева.– 5-е изд., перераб. и доп. – М.:Норма: ИНФРА-М, 2013. – 752 с.
13. Финансовое право: учебник / отв. Ред. С.В.Запольский. – М.: Юридическая фирма «Контракт»: Волтерс Клувер, 2011. – С. 14. 792 с.
14. Финансы / под ред. Г.Б. Поляка. – М., 2003. С.30.
15. Финансы: учебник / под ред. Л.А. Дробозиной, Г.Б. Поляка. М., 2003. С.29.
16. Финансы: учебник / под ред. С.И.Лушина, В.А. Слепова. М., 2003. С. 105.
17. Шиян А.А. Економічна кібернетика: вступ до моделювання соціальних і економічних систем: Навч.посіб. – Л.: Магнолія, 2006, 2007. – 228 с.
18. Чернецов С.А. Финансы, денежное обращение и кредит: учеб. Пособие. – М.: Магистр, 2011. – 528 с.
19. Цыпкин С.Д. Финансово-правовые институты, их роль в совершенствовании финансовой деятельности советского государства. М., 1983. С. 36

Нестеренко А. С. Определение «финансовой системы» и ее структурный состав

Аннотация. В статье речь идет о финансовых отношениях в обществе, которые структурированы в финансовую систему страны, представляющую собой совокупность различных сфер и звеньев финансовых отношений, в процессе которых образуются и используются фонды денежных средств.

Ключевые слова: финансовая система, финансы, система, публичные финансы, институты финансовой системы, элементы финансовой системы.

Nesterenko A. The definition of “financial system” and its structural composition

Summary. In the article the question is about financial relations in society, that is structured in the financial system of country, being totality of different spheres and links of financial relations in the process of that the funds of monetary resources appear and used.

Key words: financial system, finances, system, public finances, institutes of the financial system, elements of the financial system.